

Datgene wat ons bindt

voorwoord

De integratie van immigranten in de Nederlandse samenleving krijgt op lokaal niveau haar beslag. In de eigen buurt, wijk, school, straat of op het werk. Daar blijkt welke aanpak aanslaat, en welke niet. Het zijn die lokale ervaringen die het Rijk inspireren tot het stellen van kaders, het maken van wetten en tot de inzet van financiële middelen

Zowel Rijk als gemeenten hebben vanzelfsprekend behoefte aan een goede afstemming van het lokale en het landelijke integratiebeleid. En aan een inhoudelijk houvast voor de vormgeving hiervan. Aan iets, kortom, dat hen bindt. Deze handreiking – opgesteld door een werkgroep van Rijk, gemeenten, VNG en FORUM – beoogt in die behoefte te voorzien.

Enerzijds door een gemeenschappelijke visie op hoofdlijnen te formuleren. Anderzijds door die visie heel concreet uit te werken voor onderwerpen als inburgering, onderwijs, werk, wonen, sociale integratie, actief burgerschap, emancipatie/participatie van allochtone vrouwen en veiligheid.

In de loop der tijd komen daar nieuwe thema's bij. Denk aan zaken als sport, zorg en welzijn. Want de agenda is niet alleen een inspiratiebron, het is ook werk-in-uitvoering. Ik nodig iedereen die betrokken is bij aspecten van integratiebeleid dan ook van harte uit om aan de verdere ontwikkeling ervan een steentje bij te dragen.

Den Haag, juni 2008

Ella Vogelaar

Minister voor Wonen, Wijken en Integratie

1. Doel en proces

Een veranderende bevolking

Rijk en gemeenten delen de opvatting dat er meer samenhang moet komen tussen het landelijke en het lokale integratiebeleid. Hoewel beide bestuurslagen autonoom zijn in hun politieke handelen, kan met een betere afstemming een effectiever integratiebeleid worden gevoerd.

Daar is alle reden toe omdat de integratie van nieuwe migrantengroepen in Nederland een complex proces is. Vooral als het gaat om immigranten met een culturele achtergrond die sterk verschilt met de westerse, of wier opleiding weinig kansen biedt op de Nederlandse arbeidsmarkt.

Zeker de komende decennia zal het integratieproces een actueel onderwerp blijven, omdat de ervaring leert dat integratie een proces is van meerdere generaties. Bovendien is er de instroom van nieuwe immigrantengroepen, zowel uit de traditionele immigratielanden als uit nieuwe.

Betrokkenheid van de overheid bij dit proces is noodzakelijk. Aan de ene kant op rijksniveau voor wat betreft het landelijke beleid op dit onderwerp, aan de andere kant op gemeentelijk niveau voor wat betreft de feitelijke invulling op lokaal niveau. Met deze handreiking beogen we het landelijke en het lokale beleid concreet met elkaar te verbinden. We verwachten dat dit de effectiviteit van het beleid - en daarmee de kwaliteit en snelheid van het integratieproces - ten goede zal komen.

Een gemeenschappelijke ambitie

De handreiking moet een levend document zijn. Dat kan als het constant gevoed wordt met praktijkervaringen, als het aansluit op feitelijke behoeften, veranderde politieke inzichten of maatschappelijke ontwikkelingen. Dit gaat gebeuren door middel van thematische bijeenkomsten voor personen die landelijk, lokaal of regionaal werken op dit terrein. Forum zal deze organiseren, zoveel mogelijk in samenwerking met provinciale/regionale/lokale overheden en instellingen. Gemeenten kunnen verder zelf bepalen met welke ondersteunende organisaties zij samenwerken bij het ontwikkelen en uitvoeren van het lokaal integratiebeleid.

Het CMO-net (platform van provinciale welzijnsinstellingen) heeft laten weten bij te willen dragen aan de uitbouw van de handreiking door middel van regionale bijeenkomsten. Zij gaan ook na welke producten en diensten de CMO's thans aanbieden en hoe deze zich verhouden tot de acht beleidsspeerpunten. Dat moet leiden tot een portfolio. (Bericht van CMO-net aan VROM / Directie I&I, december 2007)

Verbinding tussen landelijk en lokaal integratiebeleid

In de kern is integratie een autonoom proces. Het krijgt in de tijd vorm onder invloed van sociale en economische factoren. Maar de overheid heeft hierin een belangrijke sturende en stimulerende rol. Naast het feit dat in wetgeving is vastgelegd wie tot Nederland worden toegelaten, kan zij door middel van wet- en regelgeving, programma's en geldstromen sturen in deze processen. Het rijk is daartoe eind jaren zeventig gestart met een gecoördineerd integratiebeleid. Ook de meeste grote steden van de randstad startten in die periode met specifieke aandacht voor dit thema. De daaropvolgende jaren volgden de andere steden en dorpen, parallel aan de vestiging van immigranten aldaar.

In de voorbije decennia is de verhouding rijk-gemeente op het integratiedossier wel verschoven, zowel door de voortgaande decentralisatie van bevoegdheden en budgetten naar het lokale bestuur, als onder invloed van de toenemende complexiteit van het integratievraagstuk, met name in de grote(re) gemeenten. Het gevolg is dat gemeenten in belangrijke mate zelf invulling willen geven aan het integratiebeleid, op basis van de lokale politieke keuzes en de concrete integratievraagstukken die zich aldaar voordoen. Tegelijkertijd beseffen gemeenten dat voor een doeltreffend integratiebeleid rijkssturing op verschillende terreinen nodig blijft. Hoewel de ambitie dezelfde is – bevordering van een succesvol integratiebeleid – zijn de taken, rollen en verantwoordelijkheden dus verschillend.

Een gezamenlijk beleid, verschillende rollen

* Bij inburgering worden gemeenten door de rijksoverheid financieel in staat gesteld om nieuwkomers en oudkomers te laten inburgeren. De rijksoverheid laat uitzoeken hoe de kwaliteit van de inburgeringstrajecten kan worden verbeterd.

* In het onderwijs krijgen gemeenten rijksmiddelen voor voor- en vroegschoolse educatie en schakelklassen die tot doel hebben anderstalige leerlingen met meer profijt aan het onderwijs te laten deelnemen. Besturen van scholen met veel achterstandsleerlingen worden via de gemeente in staat gesteld om extra leerkrachten in te schakelen.

* De rijksoverheid sluit charters met gemeenten voor de verbetering van de kwaliteit in 40 krachtwijken en zorgt voor financiering. Gemeenten vullen de actieplannen voor deze wijken in en zijn verantwoordelijk voor de uitvoering.

Een interactief document

De handreiking heeft als functie om meer samenhang te krijgen tussen de activiteiten van rijk en gemeenten op de beleidsterreinen waar integratie aan de orde is. Gemeenten en rijk kunnen zelf bepalen hoe en op welke wijze men de handreiking wil verankeren in concrete beleidsacties¹.

De horizon van deze handreiking is 2012 en loopt daarmee gelijk aan het mandaat van de huidige regeringscoalitie. In de komende jaren zal de handreiking op basis van de thematische regiobijeenkomsten worden geactualiseerd. Gemeenten en rijk bepalen samen welke onderwerpen dit betreft en welke aanpassingen nodig zijn. De ambtelijke werkgroep die ook deze handreiking heeft voorbereid blijft daarvoor bestaan.

In de volgende paragraaf is aangegeven wat rijk en gemeente als de kern van het integratiebeleid beschouwen. Het is een gemeenschappelijk gedragen visie over de hoofdlijnen van dit beleid. In paragraaf 3 worden op basis van deze gemeenschappelijke ambitie 8 beleidsterreinen voor integratiebeleid nader uitgewerkt. Deze onderwerpen laten uiteraard onverlet de onderwerpen waarop gemeenten en rijk zich langs andere weg verplicht hebben, bijvoorbeeld in het kader van wetgeving, bestuurlijke afspraken, financieringsstromen en dergelijke.²

2. Het gemeenschappelijk beleidskader

Een wederzijds proces

Ons land is de afgelopen decennia diverser geworden qua etniciteit, culturele achtergrond en levensbeschouwing. Dit is thans vooral zichtbaar in de grote steden waar de meeste immigranten wonen, maar zal de komende decennia ook steeds sterker visueel worden in andere steden en dorpen. We constateren dat er weliswaar vorderingen worden gemaakt met het integratieproces en dat de meeste immigranten zich vroeger of later een plek weten te verwerven in de samenleving, maar ook dat een aanzienlijk deel van de immigrantenpopulatie achterblijft. Het betreft dan met name nieuwkomers uit niet-westerse landen en hier al langer gevestigde immigranten (oudkomers) die sociaal en economisch onvoldoende aansluiting hebben weten te vinden bij de Nederlandse samenleving. Veelal dragen zij hun integratieachterstand over op hun kinderen en kan het meerdere generaties duren voordat zij die achterstand hebben ingelopen. Om die redenen vraagt integratie ook voor de toekomst de volle aandacht van de overheid, zowel landelijk als lokaal.

Integratie is een tweezijdig proces. Van immigranten mag worden verwacht dat zij meedoen, dat zij hun best doen om deelgenoot te worden van de Nederlandse samenleving, dat zij de competenties

---

¹ In de Integratienota 2007-2011 heeft de minister voor WWI de doelstelling opgenomen dat in 2012 40% van de gemeenten deze handreiking ter hand heeft genomen en met behulp daarvan een eigen, lokaal beleid heeft ontwikkeld.

² Er zijn reeds verschillende vormen van samenwerking tussen rijk en gemeenten vastgelegd in akkoorden. Te noemen zijn de bestuursakkoorden tussen rijk en VNG, de Participatietop, het Deltaplan Inburgering en de Lokale aanpak discriminatie.

verwerven die in deze samenleving nodig zijn. Van de ontvangende samenleving mag verwacht worden dat zij nieuwkomers kansen geeft om mee te doen, en voor hen ruimte schept. Een dergelijk proces gaat verder dan wederzijds gedogen. Integratie gaat er om dat groepen zich openstellen voor elkaar, zich interesseren in elkaars opvattingen en leefstijlen en op zoek gaan naar de meerwaarde van verbinding.

Dit zal niet altijd gemakkelijk zijn. Uit het publieke debat spreekt onbehagen en afstand door cultuurverschillen, in het bijzonder wanneer deze raken aan het normenpatroon van de andere groep, of de samenleving tot last zijn. Voorbeelden daarvan zijn de debatten over religieuze uitingsvormen (boerka, hand geven), de positie van vrouwen, de mate van identificatie aan Nederland. Maar ook gevoelens van onveiligheid en zorg over groepen die de samenleving sociaal meer kosten dan ze economisch aan baten binnen brengen.

Het integratiebeleid richt zich er ook op om deze onderwerpen te bespreken en nieuwe migranten zowel als de oude ingezetenen bewust te maken van verschillen en te zoeken naar mogelijkheden om deze te overbruggen. Alleen dan kan er langzamerhand een gedeeld besef groeien over wat een burger van dit land deelt met andere burgers en wat onze gemeenschappelijke identiteit is.

Integratie kan alleen tot stand komen wanneer burgers elkaar ongeacht hun verschillen accepteren als deelhebbers van de samenleving. Daarvoor is nodig dat burgers dezelfde rechten en plichten hebben en gelijke kansen in het economische en sociale leven. Wat men van het leven maakt, is primair ieders eigen verantwoordelijkheid en afhankelijk van de competenties waarover men beschikt, of die men weet te verwerven. Het is de verantwoordelijkheid van de overheid om een klimaat te scheppen dat personen of instellingen burgers niet discrimineren, dat zij zich veilig voelen in hun sociale en fysieke leefomgeving, dat het onderwijs iedereen kansen biedt, dat er een rechtsstaat is, dat blokkades om economisch of sociaal mee te kunnen doen worden opgeheven, dat de goederen en voorzieningen die deze samenleving biedt voor iedereen bereikbaar zijn. Uiteindelijk moet het er om gaan dat alle burgers van dit land actief en volwaardig mee (kunnen) doen op alle terreinen van het sociale, culturele, politieke en economische leven. Dit noemen we actief burgerschap.

Gemeenten en burgers zijn partners, niet gelijk maar wel gelijkwaardig. Burgers moeten erop kunnen rekenen dat hun plannen positief en oplossingsgericht worden benaderd. Dat betekent voor de gemeente: leg niet uit waarom iets niet kan, maar denk mee hoe het kan gaan werken! Maar omgekeerd mag de gemeente van burgers vragen dat zij hun steentje bijdragen. Door bijvoorbeeld te helpen de stad schoon en heel te houden. (Uit: 'Samen stad zijn, burgers maken het verschil', beleidskader gemeente Den Haag, 2006)

Meedoen, daar gaat het om!

Meedoen in het economisch proces is daarin zeer belangrijk. Door middel van werk draagt een burger bij aan de samenleving, het geeft zin aan het bestaan, en verschaft middelen om maatschappelijke goederen te verwerven. Feit is dat te veel burgers van niet-westerse afkomst niet over de vereiste vaardigheden beschikken om zo'n positie in te nemen. Dat is nadelig voor henzelf omdat ze dan minder kunnen meedoen op het niveau dat ze zouden willen, maar ook voor de samenleving omdat daardoor het beschikbare potentieel niet voldoende wordt benut. Daarom behoort bevordering van economische participatie tot de kernelementen van het integratiebeleid. Voor nieuwkomers begint dat met het inburgeringsbeleid, gevolgd door stimulerend beleid op met name de terreinen van onderwijs en werk om achterstanden in te halen. Als de dringendheid van de situatie daartoe noodzaakt via een verplichtend beleid, bijvoorbeeld bij inburgering.

Maar ook onbetaalde arbeid is van belang! Voor degenen voor wie betaald werk niet is weggelegd (of die daar niet aan toe komen, bijvoorbeeld vanwege de opvoeding van kinderen) is onbetaalde participatie een belangrijk alternatief. Deelname als vrijwilliger bij een sportorganisatie, in een buurtcomité, als moeder/vader op de basisschool, enzovoorts, zijn zinvolle mogelijkheden om zich te ontwikkelen én bij te dragen aan de samenleving.

De sleutel voor integratie ligt primair in de sociaal-economische positie. Wie de Nederlandse taal beheerst, goed is opgeleid en zijn weg kan vinden in het netwerk, heeft meer kans op een baan of het starten van een eigen bedrijf. De voorwaarden voor succes liggen primair in opleiding, training, stages en ondersteuning netwerkvorming! (Uit: Perspectief voor alle Delftenaren, Integratienota 2008-2011 gemeente Delft)

Maar meedoen, doe je niet alleen. Er is pas sprake van een echte samenleving als burgers ongeacht etnische, culturele en levensbeschouwelijke verschillen met elkaar om weten gaan. In een dichtbevolkt land als Nederland is het van belang dat burgers elkaar kennen en verantwoordelijkheid nemen voor elkaar en hun gemeenschappelijke omgeving. Dit is geen vanzelfsprekendheid. Traditioneel burgerschap als plicht spreekt de huidige burger minder aan dan in vroeger tijden, en zeker de grotere immigrantengroepen hebben inmiddels een dusdanige omvang dat interactie met andere bevolkingsgroepen niet altijd nodig is. Versterking van de sociale integratie is daarom hard nodig. Samenwerking en betrokkenheid op elkaar voorkomt spanningen en vergroot het onderling begrip, zeker wanneer de samenwerking plaats vindt op basis van gedeelde interesses en gedeelde belangen (in de buurt, de school, de sport, de politiek, etc.). Belangrijke elementen voor integratie zijn dan ook de onderlinge communicatie en het zoeken naar gedeelde behoeften en gemeenschappelijke belangen. Daar hoort bij een gedeeld patroon van waarden en normen (identificatie met deze samenleving, grondrechten respecteren, maar bijvoorbeeld ook straatregels met elkaar afspreken).

Meedoen betekent ook mee kunnen doen. Iedereen moet op gelijke wijze toegang hebben tot de samenleving, via arbeid, onderwijs, gezondheidszorg, politiek et cetera. De samenleving moet die kansen bieden, de immigrant moet ze actief benutten. Het betekent dat instellingen zich bij het aanbieden van diensten en voorzieningen moeten richten op een divers samengestelde klantenkring, c.q. klanten/cliënten die andere vragen en behoeften hebben ook bij deze instellingen terecht kunnen. Het komt er op neer dat de autochtone bevolking zich verantwoordelijk voelt voor het integratieproces en meedoet door nieuwkomers daarbij te helpen. In verkeestermen: het gaat niet om invoegen, maar om ritsen.

Uit het Collegeprogramma 'Iedereen doet mee', 2006-2010 van de gemeente Lelystad

Meedoen als burger betekent meedoen op school, in de buurt, als vrijwilliger, op de arbeidsmarkt en als kiezer. Voorkomen moet worden dat er groepen langs de zijlijn blijven staan, omdat ze zich niet verstaanbaar kunnen maken. Het is dus van belang dat alle Lelystedelingen de Nederlandse taal goed beheersen en goed op de hoogte zijn van de Lelystadse gewoonten. Binding en ontmoeting zijn het 'sociale cement' in de Lelystadse samenleving. Lelystedelingen zijn op verschillende manieren met elkaar en met de stad verbonden. Die verbinding wil het college behouden en versterken. Het is daarbij van belang dat de economische ontwikkelingen en de maatschappelijke ontwikkeling in relatie tot elkaar aangepakt worden. Het beter kwalificeren van de beroepsbevolking en het vergroten van de participatie van Nieuwe Nederlanders op allerlei terreinen van de samenleving (in de buurt, in sociale verbanden, op de arbeidsmarkt) is van groot maatschappelijk belang.

Aanvullend daaraan is belangrijk dat ontwrichtende maatschappelijke processen worden voorkomen of bestreden. Daarmee wordt gedoeld op crimineel gedrag, ernstige verstoring van openbare orde en veiligheid, radicalisme bij religiegerelateerde onderwerpen, maar ook het ontkennen of overtreden van de fundamentele grondrechten van onze rechtsstaat. Zaken waar de overgrote meerderheid van ingezetenen én migranten last van heeft.

Algemeen beleid waar mogelijk, specifiek beleid waar nodig

De gemeenschappelijke ambitie neergelegd in deze handreiking gaat uit van algemeen beleid. De tijd van doelgroepenbeleid is voorbij. Dit geldt zeker voor de wijken van de grote steden waar vaak de meerderheid van de bevolking van elders afkomstig is. Om algemeen te kunnen werken is nodig dat instellingen en voorzieningen geen onderscheid maken naar etniciteit, maar in diensten en producten, gedrag en organisatie zijn gericht op alle burgers. Om deze reden gebruiken we niet langer de

begrippen 'autochtonen' en 'allochtonen'. Integratie is een gemeenschappelijke opgave voor de gehele samenleving.³ Specifiek beleid voor een afzonderlijk migrantengroep (of groepen) is alleen een optie als er sprake is van een precies aan te wijzen groep met een daaraan gekoppeld vraagstuk. Dit is bijvoorbeeld het geval bij Antilliaans-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse jongeren, die momenteel grotere achterstanden laten zien in het onderwijs en de arbeidsmarkt en oververtegenwoordigd zijn in de criminele statistieken⁴.

Werken vanuit algemeen beleid neemt niet weg dat we ons wel bewust moeten blijven van specifieke, aan de migratiegeschiedenis gerelateerde, factoren om deze mee te kunnen nemen in het algemene beleid. Als bijvoorbeeld blijkt dat schooluitval onder een te omkaderen migrantengroep verhoudingsgewijs vaak voorkomt, dan kan het nodig zijn daarvoor een specifieke aanpak te ontwikkelen. Daarom blijft gegevensverzameling op migratieachtergrond nodig. Maar de keuze tussen algemeen of specifiek beleid kunnen gemeenten zelf het beste maken op basis van de lokale omstandigheden.

Eigen kracht van burgers; de overheid ondersteunt

Integratie is primair een zaak van de burgers en kristalliseert zich in de samenleving uit door middel van allerhande sociale en economische processen. De overheid ondersteunt deze ontwikkelingen door middel van een activerend integratiebeleid, dat burgers aanmoedigt eigen verantwoordelijkheid te nemen, competenties te ontwikkelen en samen te werken. Ook in deze zin is integratiebeleid een project dat aan twee kanten verplichtingen schept. Het is geen 'pamperen', het is niet vrijblijvend. De landelijke overheid stelt kaders door middel van wet- en regelgeving, schept randvoorwaarden en draagt een integratievisie uit. Gemeenten formuleren binnen deze kaders het lokale integratiebeleid. Daarnaast hebben gemeenten op basis van de VNG-Handreiking Kernbeleid Integratie uit 2005 en de VNG-visie Integratie 2007-2017 het lokale integratiebeleid aangescherpt en aangevuld.

Integratie vraagt een samenspel van gemeenten en inwoners, van vraag en aanbod, van geven en nemen, met een actieve betrokkenheid van alle partijen in alle beleidsvelden en werkerreinen. Gemeenten hebben in het integratieproces een initiërende, sturende en stimulerende rol en moeten daarbij weten wat de behoeften, verlangens en knelpunten bij de inwoners zijn. Het samenspel kan alleen tot stand komen als er geen misverstanden bestaan over de doelen die partijen nastreven en over de spelregels in onze samenleving. Het is een belangrijke taak van de gemeente in al haar geledingen om de communicatie hierover tot stand te brengen en in stand te houden. (Uit: VNG visie integratie 2007-2017)

Rijk en gemeenten onderschrijven de belangrijke rol van organisaties van migrantengroepen in dit proces, als initiator, belangenbehartiger, rolmodel, intermediair, enzovoorts. Op rijksniveau bestaan er vaste overlegkanalen met dergelijke groepen, en ook bij veel gemeenten bestaan er vergelijkbare contacten. Die contacten zijn nodig om te weten wat er onder migrantengroepen leeft. Tegelijkertijd zien we een trend dat burgers zich organiseren rondom inhoudelijke belangen en de migratieachtergrond niet meer de primaire onderscheidende factor is. Beide opties kunnen naast elkaar bestaan. Kern moet zijn dat migrantengroepen hun opvattingen en belangen kunnen inbrengen.

---

³ De rijksoverheid geeft er thans de voorkeur aan niet meer te spreken van 'allochtonen', 'vreemdelingen', of 'etnische minderheden' omdat deze terminologie niet aansluit bij de hedendaagse situatie waarbij deze groepen in grote mate Nederlander zijn geworden. De voorkeur heeft thans de aanduiding Turks-Nederlands, Marokkaanse Nederlander et cetera. Als verza melnaam voor groepen die ooit om redenen van migratie naar Nederland zijn gekomen, wordt de aanduiding 'migranten' gebruikt, onderverdeeld in niet-westerse en westerse migranten. Gemeenten kunnen zelf bepalen welke terminologie dat zij hanteren.

⁴ Het rijk heeft met 21 gemeenten waar de grootste groepen Antilliaans-Nederlandse jongeren gehuisvest zijn een bestuurlijk arrangement gesloten voor de periode 2005-2008. Mogelijk wordt dit arrangement verlengd. Ook rond Marokkaans-Nederlandse jongeren is er reeds enkele jaren specifiek beleid zowel in de preventieve als in de repressieve sfeer. Een kernpunt ligt thans bij het versterken van de identiteit van Marokkaanse Nederlanders. In 2008 komt er een nader plan voor deze specifieke groep.

3. Concrete uitvoering landelijk en lokaal

In deze paragraaf zijn acht concrete beleidsterreinen geformuleerd waarin de gemeenschappelijke ambitie, zowel op rijksniveau als op lokaal niveau, vorm kan krijgen. In een enkel geval betreft het een nieuw onderwerp of een nieuwe invalshoek, maar veelal gaat het over onderwerpen waar rijk en gemeenten al beleid op voeren. Grote delen van deze beleidsterreinen horen min of meer tot het staande integratiebeleid van gemeenten, omdat ze aansluiten bij generiek overheidsbeleid (b.v. bevordering werkgelegenheid), omdat de gemeente er een wettelijke taak in heeft (bijvoorbeeld implementatie inburgering), of omdat er specifieke geldelijke middelen voor naar de gemeenten gaan.

Elk van de terreinen bestaat uit drie onderdelen: kernprobleem / ambitie, de inzet van het rijk en de inzet van de gemeente. Onder elk terrein staan in een kader de relevante wettelijke, bestuurlijke, financiële en ondersteunende instrumenten.

De acht beleidsterreinen zijn:

1. Inburgering
2. Onderwijs
3. Werk
4. Wonen
5. Sociale integratie
6. Actief burgerschap
7. Emancipatie en participatie van migrantenvrouwen
8. Veiligheid

3. 1. Inburgering

Kernprobleem / Ambitie

Door middel van een verplichtend inburgeringbeleid willen we bereiken dat zoveel mogelijk nieuwkomers en oudkomers zich de vaardigheden verwerven om mee te kunnen in de samenleving. Ondanks allerlei stimulerend beleid is het rendement van inburgering nog te laag. Dit heeft verschillende oorzaken, waaronder een te complexe wetgeving en onvoldoende financiële middelen om alle doelgroepen een aanbod te kunnen doen. Ook de te beperkte inzet bij een deel van de immigranten zelf om aan een inburgeringstraject deel te nemen vraagt aandacht.

Hier gaan we wat aan doen door de kwaliteit, de diversiteit naar niveau en het bereik van inburgeringscursussen te verhogen, en ook door inburgering sterker te verknopen met sociale activering en opvoedingsondersteuning. De ambitie zoals neergelegd in het regeerakkoord is dat 80% van de inburgeringstraject in 2011 'duaal' is, dat wil zeggen verknoot met een vorm van maatschappelijke participatie. Ook gaan we inburgering combineren met ondernemerschap en reïntegratieprojecten, om de mogelijkheden tot daadwerkelijk meedoen in de samenleving te verruimen.

Inzet rijk

- Het rijk gaat de uitvoering van de Wet inburgering vereenvoudigen, dusdanig dat gemeenten geen ingewikkelde toets hoeven uit te voeren om vast te stellen wie wel en wie niet een inburgeringaanbod kan krijgen.
- Ook zal het rijk bewerkstelligen dat gemeenten vanaf 1 januari 2008 aan de doelgroep een inburgeringvoorziening kunnen aanbieden die rechtstreeks opleidt voor het staatsexamen. Voorts komt er meer ruimte voor maatwerk vanwege de sterk uiteenlopende capaciteiten en ambities van inburgeraars.

- Per 1 januari 2008 is het Deltaplan inburgering gestart, wat er op gericht is de kwaliteit van de inburgering te verhogen, het bereik te vergroten en het aanbod beter toe te snijden op de capaciteiten en maatschappelijke ambities van de deelnemers. Onder meer wordt inburgering meer 'duaal', dat wil zeggen verbonden met praktische activiteiten zoals buurtwerk, vrijwilligerswerk en taalstages.
- Het Rijk draagt de kosten van inburgering. Er komen extra middelen voor vergroting van het bereik. Jaarlijks is er geld voor 60.000 inburgeringstrajecten. Om de gemeentelijke verantwoordingslast te beperken worden de inburgeringgelden met ingang van 2009 gestort in het Participatiefonds, waarin ook middelen voor reïntegratie en volwasseneneducatie zitten. In 2008 kunnen gemeenten deelnemen aan innovatieve projecten om hiermee te oefenen.
- Voorjaar 2008 start de grote campagne 'Inburgeren is van ons allemaal'.
- 50 gemeenten krijgen ondersteuning vanuit het rijk bij het uitvoeren van het inburgeringbeleid.

Inzet gemeente

- Gemeenten zullen ernaar streven dat minimaal 80% van de inburgeringstrajecten in 2011 'duaal' is, dat wil zeggen bestaat uit een combinatie van leren en werken (of een andere vorm van maatschappelijke participatie).
- Ook langs andere wegen gaan gemeenten bevorderen dat inburgering geen geïsoleerd scholingsinstrument is, maar dat het gecombineerd wordt met vormen van maatschappelijke participatie, zoals werk- en taalstages, vrijwilligerswerk en opvoedingsondersteuning.
- Er komt speciale aandacht voor groepen die onvoldoende meedoen aan inburgeringstrajecten, met name migrantenvrouwen die niet-uitkeringsgerechtigd zijn.

Instrumenten

Wet- en regelgeving Beleidsprogramma's Bestuursakkoorden Etc.	Deltaplan inburgering Wet inburgering
Financiën	Budgettaire facilitering van Rijk voor 60.000 inburgeringstrajecten per jaar Opname inburgeringgelden in Participatiefonds per 1 januari 2009
Overige instrumenten	Advies/ondersteuning bij Deltaplan inburgering Koppeling Inburgering met VVE (Zie onderwijs) Campagne 'Inburgeren is van ons allemaal' (start 1 april 2008)
Websites	www.hoemoetikinburgeren.nl (voor inburgeraars) www.inburgeren.nl (IB-Groep) www.handreikinginburgeringgemeenten.nl (beleidsinfo voor professionals) www.checklistinburgering.nl (hulpmiddel bij vaststelling inburgeringsplicht) www.naarnederland.nl (inburgering buitenland) www.agentschapszw.nl

3. 2. Onderwijs

Kernprobleem / Ambitie

De ambities om te komen tot een optimale ontwikkeling van kinderen liggen op vele plaatsen vast in rijks- en gemeentebesleid. Daar is geen aanvullend beleid op nodig. We willen het gemeenschappelijk integratiebeleid op onderwijs daarom richten op een optimale benutting van de beschikbare instrumenten.

De belangrijkste risicofactor in de educatieve ontwikkeling van kinderen is de sociaal-economische positie van ouders. Bij kinderen die thuis anderstalig worden opgevoed, komt daar een risico bij van stagnerende taalontwikkeling. Voor- en vroegschoolse educatie (VVE), methoden om leerlingen te

ondersteunen die een taalachterstand hebben en extra taalonderwijs aan anderstalig opgegroeide kinderen (o.a. schakelklassen) staan dan ook centraal in het onderwijsintegratiebeleid. Ook belangrijk is de ontwikkeling van scholen tot brede scholen, waarbij deze scholen verbindingen aangaan met allerlei andere sociale en culturele instellingen rondom de school. Dergelijke scholen versterken de kansen om ouders van migranten-kinderen te betrekken bij het onderwijs en de schoolactiviteiten van hun kinderen, maar zijn er ook op gericht om aanvangsachterstanden bij migrantenkinderen weg te werken en kinderen een brede oriëntatie op de samenleving te bieden. Voorts is het van belang scherp te letten op de voortgaande segregatie in het onderwijs, waarbij immigrantenkinderen naar andere ('zwarte') scholen gaan dan autochtonen. Wanneer dit leidt tot een ernstige achteruitgang in de schoolprestaties is overheidsinterventie op zijn plaats. Het beleid richt zich er op via woningtoewijzing en relevante nieuwbouw meer differentiatie in de bevolkingssamenstelling te krijgen, waardoor ook de ontwikkeling naar scholen met een eenzijdig samengestelde leerlingenpopulatie gekeerd kan worden. De gewichtenregeling is dusdanig aangepast dat het opleidingsniveau van de ouders in de toekomst bepalend is voor de toekenning van budgetten. Dat is terecht, omdat een laag opleidingsniveau van de ouders de grootste risico's meebrengt voor schoolachterstand bij de kinderen. Dit komt relatief vaak voor bij migranten van niet-westerse herkomst. Voortijdig schoolverlaten komt onder migranten-jongeren twee keer zo vaak voor als onder hun autochtone leeftijdgenoten. We streven ernaar dit verschil weg te nemen door het onderwijs voor migranten-leerlingen effectiever te maken. We richten ons daarbij met name op het vmbo. Voor volwassenen ligt primair de focus op voorzieningen om eerder opgedane scholingachterstanden in te kunnen lopen. Dit vindt voor een groot deel plaats via de inburgeringprogramma's.

Inzet rijk

- Middelen voor gemeenten en schoolbesturen om mogelijke achterstanden in een zo vroeg mogelijk stadium aan te pakken via voor- en vroegschoolse educatie. Het bereik moet in de komende jaren toenemen tot 100% van de doelgroepkinderen.
- Middelen voor gemeenten om kinderen die extra aandacht nodig hebben op het gebied van hun taalontwikkeling, op tijd en op maat extra begeleiding te geven. Dit kan in de vorm van schakelklassen of –momenten, inzet van een taalcoördinator, kleinere klassen, klassenassistenten etc.
- Middelen voor experimenten ter voorkoming van zwarte scholen.
- Extra middelen voor gemeenten van de 40 krachtwijken om brede scholen (verder) te ontwikkelen en kinderen te laten kennismaken met allerlei activiteiten die hun ontwikkeling kunnen stimuleren.
- Halvering van voortijdig schoolverlaten in 2012 via het landelijk project 'Aanval op de uitval'. Vooral aandacht voor een betere aansluiting van vmbo naar mbo.
- Verplichting aan gemeenten en schoolbesturen om te overleggen over maatregelen om integratie te bevorderen en segregatie tegen te gaan (afdwingbaar via de Wet Onderwijsachterstandenbeleid).
- Invoering van de leerwerkplicht tot 27 jaar met ingang van 1 januari 2009.
- Invoering van een kwalificatieplicht tot 18 jaar vanaf schooljaar 2007/08.
- Verbetering van de aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt.

Inzet gemeente

- Gemeenten zijn samen met de schoolbesturen verantwoordelijk voor een goed en sluitend aanbod van voor- en vroegschoolse educatie aan kinderen die dat nodig hebben.
- VVE koppelen aan inburgering en vice versa, bijvoorbeeld via de brede school.

- Gebruik maken van netwerken om studenten te koppelen aan professionals uit het bedrijfsleven, bijvoorbeeld via het landelijk netwerk diversiteitmanagement. Ontwikkeling schakelmogelijkheden voor kinderen die stagneren in hun taalontwikkeling
- Doorgaan met de ontwikkeling van brede scholen.
- Belemmeringen wegnemen in de ontwikkeling van kinderen op het (grens)gebied van onderwijs en jeugd(gezondheids)zorg.
- Tegengaan voortijdig schoolverlaten van jongeren tussen 12 en 23 jaar, via de 'Regionale meld- en coördinatiefunctie voortijdig schoolverlaten'. Lukt dit niet dan vangnetconstructies creëren. In het kader van het landelijk project 'Aanval op de uitval' hebben gemeenten plannen van aanpak met meetbare resultaten opgesteld.
- Samen met schoolbesturen zoeken naar een passende aanpak om integratie in het onderwijs te bevorderen en segregatie te voorkomen. Good practices worden overgedragen
- Bevordering van leerlingbegeleiding, ook buitenschools.
- Scholen en bedrijven stimuleren om afspraken te maken over een betere aansluiting van stages, bevordering maatschappelijke stages.
- Faciliteren van projecten op basisscholen die normvervaging terugdringen.
- Implementatie van overdracht van burgerschap en sociale integratie in het onderwijs.

Instrumenten

Wet- en regelgeving Beleidsprogramma's Bestuursakkoorden Etc.	Programma 'Aanval op de uitval' http://www.voortijdigschoolverlaten.nl/ Wetgeving verlenging leerplicht tot 18 jaar http://www.minocw.nl/leerplicht/index.html Wetgeving Leer-werkplicht tot 27 jaar met ingang van 1 januari 2009 http://www.leren-werken.nl/exec/home Verbetering aansluiting onderwijs -arbeidsmarkt
Financiën	Regeling Leerplusarrangement VO en Nieuwkomers VO bij >30% http://www.minocw.nl/documenten/Leerplusarrangement.pdf Reguliere educatiemiddelen WEB- middelen voor analfabete inburgeringsplichtingen HOOP 2006-2008: jaarlijks € 1,5 miljoen Middelen aangepaste gewichtenregeling http://www.cfi.nl/public/websitecfi/ Extra middelen uit accres gemeentefonds voor bestrijden voortijdig schoolverlaten
Overige instrumenten	Kenniscentrum gemengde scholen http://www.gemengdescholen.nl/ Platform allochtone Ouders en onderwijs http://www.forum.nl/paoo/paoo.html (Tijdelijke) task force brede scholen http://www.bredeschool.nl/ SLO-materiaal voor bevorderen actief burgerschap http://www.slo.nl/ Kennisnet, Eduniek Utrecht, KPC-groep, Alliantie scholenpanels Echo: Expertisecentrum diversiteitsbeleid http://www.echo-net.nl/ handboek mentoring www.kenniscentrummentoring.nl/ Kenniscentrum Sardes http://www.sardes.nl/ Kenniscentrum ITTA http://www.itta.uva.nl/ Landelijk netwerk diversiteitsmanagement http://www.div-management.nl/
Websites	www.onderrwijsachterstanden.nl www.vversterk.nl www.schakel-klassen.nl/ www.delokaleeducatieveagenda.nl www.kennisnet.nl www.praktijkonderwijs.nl www.minocw.nl/achterstanden

3. 3. Werk

Kernprobleem / Ambitie

Deelname aan arbeid vormt de sleutel tot maatschappelijk aanzien en erkenning. Arbeid maakt de mens economisch onafhankelijk en sociaal vitaal. Het bevordert ook het gevoel van identificatie met

de samenleving. Met een netto arbeidsparticipatie van 51 procent zijn er veel te weinig niet westerse migranten tussen 25 en 65 jaar aan het werk. Dit percentage wordt voor een groot deel verklaard door de ondervertegenwoordiging van Turks-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse vrouwen in de arbeidsmarkt-statistieken en door de tweemaal zo hoge werkloosheid onder de niet-westerse jeugd ten opzichte van hun autochtone leeftijdgenoten.

De te lage arbeidsdeelname van migranten van niet-westerse herkomst is een hardnekkig probleem. De oorzaken liggen deels bij de werkzoekende (gebrekkige scholing en opleiding), maar ook bij werkgevers (discriminatie van migranten) en de markt (migrantten zitten onvoldoende in het netwerk dat banen biedt).

Uit de enquête 'Samen Leven' in Lelystad blijkt dat allochtone Lelystedelingen heel graag willen werken. Na aanpak van discriminatie en ouderbetrokkenheid staat de wens om betaald werk te hebben op de derde plaats in de prioriteitenlijst. Men heeft er behoefte aan dat de gemeente hen helpt in het vinden van duurzame betaalde arbeid.

De ambitie is de arbeidsparticipatie in 2018 op 58% te hebben gebracht. Voor het grootste deel gebeurt dit door middel van het reguliere arbeidsmarktbeleid. Dit wordt aangevuld met speciale maatregelen in het bijzonder voor structureel achterblijvende groepen zoals niet-westerse migranten-vrouwen en jongeren. Dit betekent investeren in scholing van mensen die onvoldoende gekwalificeerd zijn, maar ook kijken naar verbeterde bemiddeling richting arbeidsmarkt en bestrijding van discriminatie.

Inzet rijk

- In de Participatietop zijn afspraken gemaakt tussen kabinet, werkgevers, werknemers en gemeenten om discriminatie actief te bestrijden en meer stageplaatsen te realiseren.
- Invoering nieuwe reïntegratie-instrumenten voor de onderkant van de arbeidsmarkt.
- Ontwikkelen van nieuwe vormen om vraag en aanbod op de arbeidsmarkt bij elkaar te brengen (o.a. coaching, netwerkvorming, intensieve bemiddeling, toonkamers, regionale en lokale marktwerking- en banenplannen).
- Bevordering van diversiteit. De rijksoverheid geeft het goede voorbeeld met een rijksbreed plan van aanpak Integraal Diversiteitbeleid. Doelstelling is om afspraken te maken over streefcijfers met de werkgevers van de overheid. Bedrijven worden via een landelijk netwerk diversiteitmanagement benaderd.
- Banenoffensief voor vluchtelingen: voor 1 januari 2009 hebben 2600 vluchtelingen extra een baan gevonden.
- Specifiek beleid om achterblijvende migrantengroepen op de arbeidsmarkt of sociaal actief te krijgen, onder meer voor niet-westerse migranten-vrouwen en -jongeren met beperkte opleiding en geen startkwalificatie.
- Overheidsprojecten worden bij voorkeur gegund aan bedrijven die in hun offerte aantonen de werkgelegenheid van niet-westerse migranten te bevorderen.
- Ter beschikking stellen van microkredieten voor startende ondernemers.
- Beeldvormingscampagne migranten-jongeren voor werkgevers.
- Ondersteuning initiatieven ter vergroting van sollicitatievaardigheden en soft skills onder migranten-jongeren.
- Tegengaan van discriminatie op de arbeidsmarkt.

Inzet gemeente

- Gemeenten spannen zich in om het aantal bijstandsgerechtigden te reduceren met 75.000 personen.
- Daarnaast activeren zij 25.000 niet-uitkeringsgerechtigden, waar mogelijk naar werk en anders naar maatschappelijk nuttige activiteiten

- Intensivering samenwerking met CWI en UWV binnen toonkamers.
- Afspraken met werkgevers, onderwijs en andere organisaties in het kader van regionaal arbeidsmarktbeleid.
- Leerwerkloketten.
- Bevorderen zelfstandig ondernemerschap, ook onder kwetsbare groepen.
- Contract compliance bij aanbesteding gemeentelijke opdrachten.
- Gemeentelijk diversiteitsbeleid.
- Wijkgerichte projecten o.b.v. BVG in 36 gebieden.
- Specifieke aanpak voor hoogopgeleide vluchtelingen.

Instrumenten

Wet- en regelgeving Beleidsprogramma's Bestuursakkoorden Etc.	Diversiteit bij de rijksoverheid Afspraken Participatietop Stimuleren zelfstandig ondernemerschap Nota 'Meer kansen voor vrouwen' Leer-werkplicht voor jongeren tot 27 jaar Experimentenwet bedrijfsgerichte gebiedsverbetering (BVG) (voorjaar 2008) Invoering participatieplaatsen, brugbanen en opstapbanen
Financiën	Participatiefonds per 1 januari 2009 Microkredieten voor startende ondernemers Fiscale mogelijkheden voor werkgevers t.b.v. creatie scholingsmogelijkheden en stageplaatsen
Overige Instrumenten	Loonkostensubsidie UWV t.b.v. werkloze WW-ers en WAO-ers
Websites	http://www.microfinanciering.com/home http://www.nicis.nl/kcgs/dossiers/Economie/Ondernemen/Etnischondernemerschap/ http://gemeenteloket.minszw.nl/index.cfm http://www.minbzk.nl/onderwerpen/overheidspersoneel/arbeidsmarkt/diversiteit http://www.leren-werken.nl/exec/home http://home.szw.nl/

3.4. Wonen

Kernprobleem / Ambitie

Het merendeel van de niet-westerse bevolking woont in wijken en buurten die worden gekenmerkt door een eenzijdige woningvoorraad en beperkte voorzieningen. Bewoners in dergelijke wijken hebben meer last van allerlei vormen van criminaliteit, zijn ontevreden over hun buurt en willen vaker verhuizen naar een andere buurt. Rijk en gemeenten willen daarom te hoge concentratie van huishoudens met lage inkomens verminderen en segregatie naar inkomenspositie vermijden. Tegelijkertijd moet de leefbaarheid in concentratiewijken verbeterd worden, dusdanig dat er ook in deze wijken voldoende woon- en leefkwaliteit is. Wijken met goede recreatieve, educatieve en economische functies dragen bij aan het welzijn van de wijk en de emancipatie van de bewoners. Hiervoor is een ambitieuze aanpak nodig. Een combinatie van fysieke ingrepen, sociale voorzieningen en overheidssturing op de woningvoorraad moet leiden tot een betere menging van inkomensgroepen. Belangrijke partners voor de overheid zijn in deze de woningcorporaties, die de maatschappelijke taak hebben om lage inkomensgroepen te huisvesten. Er is een programma gestart om 40 aandachtswijken ('Krachtwijken') waar interventie het dringend nodig is gedurende 10 jaar intensief te faciliteren en te begeleiden.

Inzet rijk

- Actieprogramma Krachtwijken: In 40 wijken gaat de komende 10 jaar intensief geïnvesteerd worden door rijk, gemeente, de lokale woningcorporaties en het particulier initiatief. Per wijk is

er een wijkactieplan, met vijf speerpunten: wonen, werken, leren/opvoeden, integratie en veiligheid.

- Afspraken met Aedes voor investeringen in de Krachtwijken over een periode van 10 jaar.
- Stimulering van sloop en nieuwbouw om in wijken met een eenzijdige, goedkope woningvoorraad deze te mengen met andere en duurdere woningtypen.
- Afspraken tussen grote steden en randgemeenten dat de laatste meer mensen uit de lage-inkomensgroepen gaan huisvesten.
- Opnemen van integratie en veiligheid in de gemeentelijke woonvisie.
- Reguleren van de instroom van lage inkomensgroepen in de concentratiewijken.
- Financiële middelen beschikbaar stellen tot verbeteren van steden op fysiek, sociaal en economisch terrein in het kader van het Grotestedenbeleid.
- Beperking van de instroom van nieuwe immigrantengroepen in concentratiewijken, met name uit de landen van het voormalige Oost-Europa.
- Tegengaan zwerfafval door middel van een subsidieregeling.
- Huisvesting van gepardonneerde ex-asielzoekers via een gemeentelijke taakstelling verspreid over Nederland.
- Aanpassing Huisvestingswet: toevoeging leefbaarheid als criterium voor woningtoewijzing.
- Aanpakken Verenigingen van Eigenaren bij achterstallig onderhoud.
- Regionale woningproductie-afspraken op basis van spreidingsontwikkeling woningbouw.

Inzet gemeenten

- Regie in realisatie wijkactieplannen in 40 Krachtwijken.
- Maatregelen om de leefbaarheid en de veiligheid in een wijk te bevorderen, zoals veilige speelplekken, organiseren van sport, meer politietoezicht, culturele activiteiten, vrijetijdsvoorzieningen, meer groen.
- Tegengaan zwerfafval.
- Bevordering van kleinschalig ondernemerschap in de wijk.
- Stimuleren eigen-woningbezit onder lage-inkomensgroepen.
- Aanpak onderverhuur/overbewoning/onrechtmatige bewoning.
- Afspraken met gecertificeerde uitzendbureaus over huisvesting van tijdelijke werknemers.
- Huisvesting gepardonneerde ex-asielzoekers.
- Beleid inzake woonruimteverdeling.
- Tegengaan segregatie

Instrumenten

Wet- en regelgeving Beleidsprogramma's Bestuursakkoorden Etc.	Differentiatie eenzijdige woningvoorraad Actieplan 40 Krachtwijken, charters met de 18 betrokken gemeenten GSB-convenanten 'Rotterdamwet': vestiging nieuwe bewoners in concentratiewijken verbinden aan inkomenseisen Aanpassing Huisvestingswet Regionale woningproductie-afspraken
Financiën	Investeringsbudget Stedelijke Vernieuwing (ISV) Investering van €2,8 miljard via de corporaties in de wijken (akkoord Rijk-Aedes) Besluit locatiegebonden subsidies (BLS) t.b.v. nieuwbouw Subsidieregeling aanpak zwerfafval
Overige instrumenten	Programmadiirectie Wijken (ministerie VROM) Kenniscentrum Nicis www.nicis.nl
Websites	www.vrom.nl www.aedesnet.nl (woningcorporaties) www.kei-centrum.nl (kenniscentrum stedelijke vernieuwing)

3.5. Sociale integratie

Kernprobleem / Ambitie

Als er sociale integratie is, voelen mensen zich veilig en vertrouwen zij elkaar. Als je sociaal geïntegreerd bent, wil dat ook zeggen dat je meedoet. De trend dat burgers zich terugtrekken in het eigen huis of de eigen sociale kring willen we keren, omdat gescheiden werelden leiden tot isolement, gebrek aan verantwoordelijkheid voor elkaar en zelfs vijandigheid. Een zekere mate van onderlinge betrokkenheid kan dat doorbreken en meer kwaliteit aan het bestaan bieden.

Rijk en gemeente gaan bevorderen dat (groepen) burgers zich meer betrokken voelen op elkaar, en zo mogelijk samen gaan werken bij onderwerpen van gemeenschappelijk belang. Dat kan heel verschillend zijn: samen eten, samen sporten, samen verenigingen besturen, samen deelnemen aan culturele activiteiten, enzovoorts. Daadwerkelijke sociale integratie vindt plaats in wijken en buurten. Het rijk zal dit lokale beleid ondersteunen. We geven daarbij de voorkeur aan projecten die leiden tot vanzelfsprekende en/of herhaalde ontmoeting, omdat dit leidt tot duurzame verankering en functionele identificatie met Nederland.

Het Bredase coalitieakkoord van 2006 heeft als titel 'Kiezen voor elkaar'. Dit geeft ook de geest van het diversiteitsbeleid weer. De verbinding en verbondenheid tussen mensen is een eerste doel. In internationaal wetenschappelijk en beleidsjargon wordt dit 'bridging' en 'bonding' genoemd. Hierbij wordt tevens aangesloten bij de conclusies van het RMO-advies 'Niet langer met de ruggen naar elkaar'. (Uit: Kiezen voor elkaar, participatie-agenda 2008-2010, gemeente Breda, 2007)

Een andere belangrijke ambitie is de combinatie van beleidsterreinen die op het vlak van sociale integratie op elkaar inwerken, bijvoorbeeld de verbinding van jeugdbeleid met opvoedingsondersteuning van de ouders.

Inzet rijk

- Er lopen op rijksniveau diverse acties om de binding tussen burgers te bevorderen. Bijvoorbeeld de Landelijke stimuleringsregeling 'Ruimte voor Contact', die plannen van burgers om op lokaal niveau samen te werken, financieel ondersteunt.
- In 2008 is er het Europese jaar van de interculturele dialoog, dat in Nederland wordt ingevuld met projecten gericht op bevordering van de dialoog en interactie tussen culturen en levensbeschouwingen, het tegengaan van het wij-zij-denken.
- Voorjaar 2008 zal het actieprogramma 'Diversiteit in het jeugdbeleid' van start gaan. Dit is er op gericht dat niet-westerse jongeren meer profijt hebben van het jeugdbeleid en van de voorzieningen voor jongeren. Dit gebeurt onder meer door professionele werkers in de jeugdzorg competenter te maken op intercultureel werkend door de ontwikkeling van interventiemethoden voor de doelgroep van niet-westerse jongeren.
- De ambitie van het programma 'Alle kansen voor kinderen' is er op gericht om meer Centra voor Jeugd en Gezin te realiseren, het elektronisch kinddossier in te voeren en een 100 procent dekking van Zorg- en Adviesteams te bewerkstelligen. Dit alles moet leiden tot meer samenhang in de jeugdzorg en betere ondersteuning van ouders bij de opvoeding van hun kinderen.

Inzet gemeente

- Op lokaal niveau zijn in tal van gemeenten vergelijkbare initiatieven te zien op het terrein van contact tussen burgers, vaak verbonden aan de buurt, de school, de sportvereniging. Dat kan in groepsverband maar ook 1 op 1, als maatje, buddy, mentor.

- Sport is een aantrekkelijke vorm voor ontmoeting van elkaar, eerst op wijkniveau in samenwerking van buurt en scholen, later in verenigingsverband, vanwege de talloze vormen van sport en de schaal van activiteiten.
- Voor culturele activiteiten is een zelfde 'ladder' beschikbaar, door eerst kennis te maken met de verschillende cultuuraspecten in de eigen woonomgeving en vervolgens de stap te zetten naar musea en schouwburgbezoek, ondersteund vanuit het onderwijs.
- Lokale instituties raken door dergelijke projecten beter vertrouwd met de vraag uit bevolkingsgroepen die van elders afkomstig zijn en kunnen op basis daarvan hun aanbod meer toespitsen.
- Veel jongeren krijgen in hun ontwikkeling te maken met negatieve invloeden. Een deel van hen ontspoorde, maakt de opleiding niet af, komt in aanraking met de politie. Dit remt hun maatschappelijke emancipatie en sociale integratie.
- Voor vrouwen is het van belang actief te participeren bij activiteiten op schoolniveau en in de gezondheidszorg, veelal parallel aan eigen taalscholing. De koppeling van het taal leren aan participatie in de samenleving door middel van (vrijwilligers)werk is hier essentieel.
- Eén van de speerpunten in 'Alle kansen voor alle kinderen' is het versterken van de frontlinie. Daaronder wordt verstaan dat de eigen kracht van de migranten-gemeenschap optimaal wordt benut. Het stimuleren en faciliteren van deze activiteiten is primair een verantwoordelijkheid van de gemeenten.
- Frontlinieprojecten, o.a. met buurtvaders.
- Bevorderen mantelzorg en vrijwilligerswerk (WMO).

Instrumenten

Wet- en regelgeving Beleidsprogramma's Bestuursakkoorden Etc.	Interculturele dialoog Stimuleringsregeling 'Ruimte voor Contact' Actieprogramma 'Diversiteit in het jeugdbeleid' Programma 'Alle kansen voor alle kinderen' Wet maatschappelijke ondersteuning Project '1001 Kracht' i.s.m. Amsterdam, Rotterdam, Utrecht, Den Haag, Nijmegen, Breda
Financiën	Stimuleringsregeling Ruimte voor Contact 2007 t/m 2010 Subsidies voor specifieke sport, cultuur, onderwijsprojecten.
Overige instrumenten	Dag van de Dialoog Netwerken sociale cohesie Handreiking leefbaarheid en sociale samenhang voor gemeenten Europees jaar van de interculturele dialoog (2008)
Websites	www.socialecohesie.nl www.ruimtevoorcontact.nl www.intercultureledialoog2008.nl www.jeugdengезin.nl www.minvws.nl (Wet Maatschappelijke Ondersteuning) www.stichting-ec.nl (Empowerment Centre, m.b.t. duizend en één kracht)

3.6. Actief burgerschap

Kernprobleem / Ambitie

Het is de ambitie van rijk en gemeenten dat er weer een vorm van gemeenschappelijkheid komt, een gezamenlijk gedeeld burgerschap, als een gemeenschappelijke noemer onder de diversiteit aan bevolkingsgroepen. Daarvoor is nodig dat alle burgers een beroep kunnen doen op de elementaire vrijheden en rechten die hier gelden, maar ook dat iedereen enige kennis heeft over de identiteit van dit land, zoals het door de geschiedenis vorm heeft gekregen.

Dit gezamenlijke besef is geen vanzelfsprekendheid. Het moet uitgedragen worden, er moet naar gehandeld worden, burgers moeten elkaar daarop kunnen aanspreken. De overheid heeft hierin een belangrijke rol als bewaker van de rechtsstaat en als generator van die onderlinge verbondenheid. Maar ook elke burger moet hierop aan te spreken zijn en burgers moeten elkaar hierop aan kunnen spreken, vandaar actief burgerschap. De overheid heeft als taak het actief burgerschap als representant van de gezamenlijkheid te bevorderen of tegenkrachten te verhinderen. Bij bevordering gaat het om respect voor elkaars rechten en verschillen in culturele/religieuze achtergrond. In sommige gevallen is daarbij interventie noodzakelijk, bijvoorbeeld bij inburgering, bij falende opvoeders of bij ontsporende jongeren. Anderzijds kan uitsluiting door discriminatie actief burgerschap verhinderen. Dit kan ook het geval zijn bij overtreders van wetten of grondrechten. Dergelijke aspecten moeten daarom bestreden worden.

Inzet rijk

- Het "Handvest voor verantwoordelijk burgerschap" geeft aan wat onder burgerschap wordt verstaan en hoe dat kan worden gerealiseerd. Dit handvest wordt onder andere in het onderwijs gehanteerd.
- Invoering van de naturalisatieceremonie als een landelijke dag van het Nederlandschap, gericht op bevordering van het besef van onderlinge verbondenheid.
- Bevorderen van actief burgerschap en bestrijden van processen die dit in de weg staan, zoals uitingen van discriminatie en racisme.
- Bevordering via wetgeving en financiële middelen van een landelijk dekkend netwerk van antidiscrimatievoorzieningen in de gemeenten.
- Stimulering van het debat over de kernwaarden van de rechtsstaat, over de relatie tussen religie en samenleving, over wederzijds respect.

Je bent Rotterdammer, dat wil zeggen, ouder, kind scholier, werknemer of werkgever, maar ook mee-beslisser en meezorger. Rotterdammer-zijn brengt, als het goed is, het besef met zich mee dat ons individueel welbevinden ook afhankelijk is van de anderen. Dat schept medeverantwoordelijkheid. Stadsburgerschap bindt aan burens, voorzieningen en bestuur. Stadsburgerschap vergt dat iedereen zich van zijn of haar rol bewust is. Mag je dan ook van dag tot dag naar kantoor gaan en je van je burens niks aantrekken, mag je ook een mooie winkel draaiend houden, zonder je ooit, als sponsor of als vrijwilliger, te bekommeren om het sportclubje verderop? Jawel, maar we zien het als onze taak om duidelijk te maken dat de gedeelde verantwoordelijkheid die tot uitdrukking komt in betrokkenheid van levensbelang is voor een vitale stad. (Uit: Stadsburgerschap: het motto is meedoen. Gemeente Rotterdam, 2007)

Inzet gemeente

- Actief burgerschap praktisch maken door middel van projecten dicht bij de burger: straatregels, informatie over de geschiedenis van een stad of buurt, uitwisseling van de verschillende sociale en politieke wortels van burgers.
- Uitvoering van de naturalisatieceremonie op gemeentelijk niveau.
- Stimuleren van burgerparticipatie, vrijwilligerswerk, discussie- en dialoogbijeenkomsten op lokaal niveau te houden.
- Ontwikkeling van de gemeentelijke anti-discriminatievoorzieningen tot een landelijk dekkend netwerk, en stimuleren dat burgers daar gebruik maken.

Instrumenten

Wet- en regelgeving Beleidsprogramma's Bestuursakkoorden Etc.	Handvest Verantwoordelijk burgerschap (datum invoering nog niet bekend) Ontwikkeling integraal Plan van aanpak bestrijding racisme (2008-2011) Wettelijke regeling antidiscriminatievoorziening (2009) Landelijk dekkend netwerk van antidiscriminatievoorzieningen (medio 2009), Monitor racisme (in 2009 en 2011) Burgerschap in het schoolcurriculum (v.a. 1 februari 2006 verplicht)
Financiën	overbruggingsmaatregel 2006-2008:

	-Additionele middelen Gemeentefonds tbv professionalisering ADV's. Instandhouding ADV's - Middelen via het Provinciefonds tbv vergroten dekkinggebied ADV's
Instrumenten	Educatieve productie over Nederland en zijn geschiedenis (datum nog niet bekend) Landelijke website 'Art. 1' Huis van de democratie Landelijke voorlichtingscampagne over melden van discriminatieklachten (begin 2009) Handreiking lokaal antidiscriminatiebeleid (coproductie WWI en VNG) (2009)
Websites	http://burgerschap.kennisnet.nl/ www.forumdemocratie.nl www.actiefburgerschap.nl www.huisvandedemocratie.nl

3.7. Emancipatie en participatie van niet-westerse migranten-vrouwen

Kernprobleem / Ambitie

Een groot deel van de 830.000 migrantenvrouwen doet nog niet actief mee in de samenleving. Ze spreken niet of nauwelijks Nederlands en zijn sterk op de eigen kring gericht. Deze situatie moet doorbroken worden. Dat is niet alleen voor de vrouwen zelf van belang, maar ook voor hun kinderen, gelet op het risico van overerving van sociale achterstand.

Onze ambitie is dat deze vrouwen actief zijn in de samenleving, bijvoorbeeld via betaald werk. Daarvoor is nodig dat zij de Nederlandse taal op basisniveau beheersen en enige arbeidskwalificatie opbouwen. Is de afstand naar de arbeidsmarkt nog te groot, dan is maatschappelijke participatie - bijvoorbeeld via vrijwilligerswerk - een goede eerste stap.

Rijk en gemeenten zijn hier samen mee aan de slag, op basis van de instrumenten en methodieken die zijn beschreven in de emancipatienota 'Meer kansen voor vrouwen'.

Omdat de emancipatie van vrouwen in sommige gevallen wordt belemmerd door de opvattingen van mannen over vrouwen richt het emancipatiebeleid zich ook op mannen en jongens uit deze groepen.

De twaalf sterke en succesvolle vrouwen uit het P-team Lelystad zijn het levende bewijs dat met doorzettingsvermogen en door interculturele samenwerking succes mogelijk is. Door deelname aan het P-team willen zij hun ervaringen delen. Deze succesvolle vrouwen vervullen hiermee een trekkersrol om vooral allochtone vrouwen te stimuleren en motiveren deel te nemen aan de samenleving. Het P-team is verdeeld in 4 werkgroepen: participatie, werkgelegenheid, dialoog en onderwijs.

Inzet Rijk

- Toolkit participatie. Dat is een instrument dat gemeenten kunnen inzetten om een samenhangend beleid ter bevordering van de participatie van vrouwen uit niet-westerse migrantengroepen te ontwikkelen. In de periode 2007-2008 worden in opdracht van het Ministerie van OCW nog eens 10 gemeenten begeleid in het gebruik van deze toolkit.
- Deltaplan inburgering. De meerderheid van mensen die inburgeren is vrouw. In het kader van het Deltaplan Inburgering wordt ook gezocht naar mogelijkheden voor flexibele kinderopvang. Zie verder bij 'Inburgering'.
- Duizend en een kracht: OCW, VWS, SZW en WWI en zes gemeenten hebben een convenant afgesloten ten behoeve van het project Duizend en één kracht: vrouwen en vrijwillige inzet. Dit project beoogt de instroom van 50.000 migranten-vrouwen uit niet-westerse landen in vrijwilligerswerk, de interculturalisatie van vrijwilligersorganisaties en versterking van de keten van inburgering.
- Creatie van paraprofessionele functies die vrouwen goede mogelijkheden bieden zonder formele startkwalificaties werkervaring op te doen en in te stromen op de arbeidsmarkt. Op de Participatietop is afgesproken dat sectoren worden gestimuleerd om dergelijke functies te creëren.

- Zelfstandig ondernemerschap wordt gestimuleerd door het verstrekken van microkredieten. Daarbij is specifieke aandacht voor vrouwelijk ondernemerschap. In het kader van Actieplan Krachtwijken wordt met gemeenten besproken hoe migranten-vrouwen ondersteund kunnen worden.
- Vergroten zelfredzaamheid en persoonlijke ontwikkeling door vrouwelijke en mannelijke rolmodellen in te zetten.
- Ontwikkeling van plannen om de participatie en emancipatie van mannen en jongens uit niet-westerse migrantengroepen te bevorderen.
- Uitbannen eengerelateerd geweld. Zie onder het onderwerp 'veiligheid'.

Inzet gemeente

- Verschillende van de rijksinzetten vinden hun concrete uitwerking op gemeentelijk niveau.
- Ontwikkeling van trainingen, cursussen, themabijeenkomsten, acties gericht op voorlichting, bewustwording, bespreekbaar maken van taboeonderwerpen.
- Linken van vrouwen aan bestaande maatschappelijke organisaties of voorzieningen.
- Ondersteuning van vrouwen-netwerken, zoals Pafemme voor het begeleiden en sturen van lokale P(articipatie)teams, bevorderen van arbeidsdeelname en/of andere vormen van maatschappelijke participatie.

Instrumenten

Wet- en regelgeving Beleidsprogramma's Bestuursakkoorden Etc.	Emancipatienota 'Meer kansen voor vrouwen' Project '1001 Kracht' Deltaplan Inburgering Wijkaanpak werkgelegenheid niet-westerse migranten-vrouwen
Financiën	Programma Duizend en een kracht Emancipatiefondsen van gemeenten Microkredieten voor zelfstandig ondernemerschap
Overige instrumenten	Toolkit participatie Inburgeringstrajecten Ondersteuning gemeenten in beleidsontwikkeling – ministerie van OCW Instrumenten van netwerkorganisaties uit het maatschappelijk middenveld (Pafemme , e.a.), P-teams
Websites	www.emancipatie.nl www.vrijwilligerswerk.nl/duizendeneenkracht www.e-quality.nl

3.8. Veiligheid

Kernprobleem / Ambitie

Veiligheid in de eigen kring en in de sociale en fysieke omgeving is een cruciale randvoorwaarde voor integratie, emancipatie, participatie en burgerschap. Wanneer onderdrukking en geweld, verloedering, overlast en criminaliteit de boventoon voeren, kan dit een belemmering zijn voor actieve deelname aan de samenleving. Natuurlijk mag iedereen in Nederland denken wat hij/zij wil. Maar het mag niet leiden tot onaanvaardbare overlast voor medeburgers, overtreding van rechtsregels, plegen van geweld in de familiesfeer, of aanzetten tot polarisatie of radicalisering. Daarom is een stevige aanpak nodig om veiligheid ondermijnende processen te stoppen. Preventief als dat mogelijk is, repressief wanneer dat nodig is.

Op het gebied van preventie en bestrijding van polarisatie en radicalisering, huiselijk geweld, eengerelateerd geweld, overlast en geweld onder specifieke migrantengroepen is een adequate bestuurlijke aansturing onontbeerlijk. Integratieprocessen zijn gebaat bij een effectieve veiligheidsbenadering die werkt voor alle burgers in de gemeenten. Voor relatief nieuwe vraagstukken in de Nederlandse samenleving, zoals eengerelateerd geweld en radicalisering, is daarnaast van

belang dat onderdelen van de aanpak worden ontwikkeld en beproefd. De ontwikkeling van een effectieve preventie voor deze veiligheidsvraagstukken en inbedding in lokaal beleid zijn speerpunten die rijk en gemeenten de komende jaren zullen omzetten in instrumenten en beleid.

Inzet rijk

- Uitvoering van het landelijke 'Actieplan polarisatie en radicalisering 2007-2011': preventieve en repressieve maatregelen, vergroting van deskundigheid bij bestuurders en professionals, versterken van weerbaarheid en binding aan de Nederlandse samenleving.
- Uitvoering van het beleidsprogramma eengerelateerd geweld door middel van onderzoek, maatschappelijke preventie, bescherming en strafrechtelijke aanpak. Het rijk ondersteunt en faciliteert de lokale aanpak. In 2008 en 2009 worden aanvullend aan 3 gemeentelijke pilots met 7 gemeenten afspraken gemaakt over samenwerking in de ontwikkeling van een effectieve lokale preventieve aanpak.
- Meerjaren kaderprogramma 'Aan de goede kant van de eer'. Dit programma, dat wordt uitgevoerd door 4 minderhedenkoepels en lokale achterbangroepen, richt zich op de preventieve aanpak van eengerelateerd geweld binnen minderhedengemeenschappen.
- Project 'Veiligheid begint bij voorkomen', gericht op vermindering van criminaliteit en overlast in 2010 met 25% ten opzichte van 2002.

Inzet gemeente

- Signaleren van en anticiperen op lokale uitingen van polarisatie en radicalisering.
- Samenwerking tussen gemeenten, jeugd/welzijnswerkers en politie.
- Lokale preventieve aanpak voor de ontwikkeling en beproefing van effectieve werkwijzen en instrumenten, en de organisatie van betrokkenheid en inzet van lokale gemeenschappen bij de aanpak van eengerelateerd geweld.
- Bevorderen van democratisch burgerschap via lokale initiatieven, in samenwerking met partijen in de sociale omgeving, zoals ouders, medeopvoeders, moslim- en minderhedenorganisaties.

Instrumenten

Wet- en regelgeving Beleidsprogramma's Bestuursakkoorden Etc.	Actieplan Polarisation en radicalisering 2007-2011 Beleidsprogramma aanpak eengerelateerd geweld, waaronder het Meerjaren kaderprogramma minderheden 'Aan de goede kant van de eer 2007-2010' 'Preventie versterkt' (d.i. lokale preventie projecten eengerelateerd geweld in een beperkt aantal gemeenten) Project 'Veiligheid begint bij voorkomen'
Financiën	Actieplan Polarisation en radicalisering: € 28 miljoen voor de periode 2007-2011, waarvan € 17 miljoen voor cofinanciering gemeentelijke aanpak € 2,3 miljoen voor meerjaren kaderprogramma 'Aan de goede kant van de eer'
Overige instrumenten	Scan en monitor polarisation en radicalisering Kenniss- en adviescentrum polarisation en radicalisering Handreikingen, practices, trainingen etc. voor lokaal bestuur en lokale professionals Modelprotocol samenwerking tussen politie, OM en vrouwenopvang, scholenproject eengerelateerd geweld, verbetering registratie in de vrouwenopvang
Websites	http://www.minbzk.nl/actueel?ActImlDt=108156 (Actieplan Polarisation & Radicalisering 2007-2011) http://www.hetccv.nl/dossiers/Samenleven_en_wonen/Radicalisering (Centrum voor Criminaliteitspreventie en Veiligheid) http://www.rotterdamveilig.nl/do.php?fct=pages&op=showPage&pageld=768 (Rotterdam veilig) http://amsterdam.nl/gemeente/diensten_bedrijven/sites/www_pas_amsterdam_nl/pas_homepage/persbericht (Amsterdam veilig)

Werkgroep Handreiking

De handreiking 'Datgene wat ons bindt' is voorbereid door een werkgroep van rijksambtenaren, lokale ambtenaren en vertegenwoordigers van VNG en FORUM. De werkgroep zal de handreiking blijven toetsen en aanvullen, zodat deze optimaal bruikbaar blijft.

Adviezen en ideeën daaromtrent neemt de werkgroep graag in ontvangst via het secretariaat van de werkgroep dat bij het ministerie van VROM is gevestigd. (mehmet.akozbek@minvrom.nl).

De werkgroep

Mehmet Aközbek, VROM, Directie I&I
Mohamed Benabbou, gemeente Den Haag
Daniëlle van Bokhoven, gemeente Den Bosch
Thomas Hessels, VROM, Directie I&I
Onno Hoekmeijer, gemeente Zaanstad
Sophie van Hof, gemeente Eindhoven
Raf Janssen, gemeente Helden
Yvonne van Kempen, gemeente Nijmegen
Josette Leijen-Jacobs, gemeente Venlo
Joyce Overdijk-Francis, VNG
Alma Pjetri, gemeente Lelystad
Radj Ramcharan, Forum
Peter Tangel, gemeente Delft
Paul Tesser, VROM, Directie I&I
Tamara van de Wijdeven, gemeente Rotterdam